

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/342344952>

Development of resilience concept in scientific literature of recent years

Article · February 2019

CITATIONS

0

READS

28

2 authors:

Dmytro Assonov

Bogomolets National Medical University

9 PUBLICATIONS 1 CITATION

[SEE PROFILE](#)

O. Khaustova

Bogomolets Institute of Physiology NASU

14 PUBLICATIONS 2 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Medical psychology [View project](#)

Khaustova [View project](#)

Development of resilience concept in scientific literature of recent years

Dmytro Assonov
Olena Khaustova

Bogomolets National Medical University
Bogomolets National Medical University

Background. Increasing number of resilience studies in recent years is accompanied by a reconsideration of its concept. Researchers note that there is exist a problem of unified understanding of resilience. There has been a number of English studies with a fundamental analysis of accumulated definitions and conceptual problems of resilience, but an analysis of accumulated in recent years Ukrainian literature related to resilience has not yet been done. A clear terminological definition of resilience and a distinction with closely related concepts becomes a necessary prerequisite for further research on its reliable evaluation and development of new approaches to therapy.

Aim. To systematize and compare the approaches presented in the Ukrainian and foreign scientific literature in recent years to conceptualize resilience and its distinction with other terms, and to offer recommendations for further resilience research.

Materials and methods. A qualitative and quantitative content-analysis of scientific Ukrainian and English literature, published from 2016 to December 15, 2019, outlining various approaches to interpreting the concept of resilience, was conducted.

Results and discussion. There are both divergent and common points in conceptualization of resilience presented in Ukrainian-language literature and the latest global conceptualization trends. In English literature, as well as in Ukrainian, resilience belongs to the category of adaptation, is preceded by a traumatic event or stressful impact, and defined as a dynamic process. At the same time, in Ukrainian literature, the trajectory of resilience is interpreted mainly as resistance to stress, maintaining of normal functioning in conditions of traumatic impact, while in the English literature conceptualization of resilience as a return to the previous level of functioning is predominated.

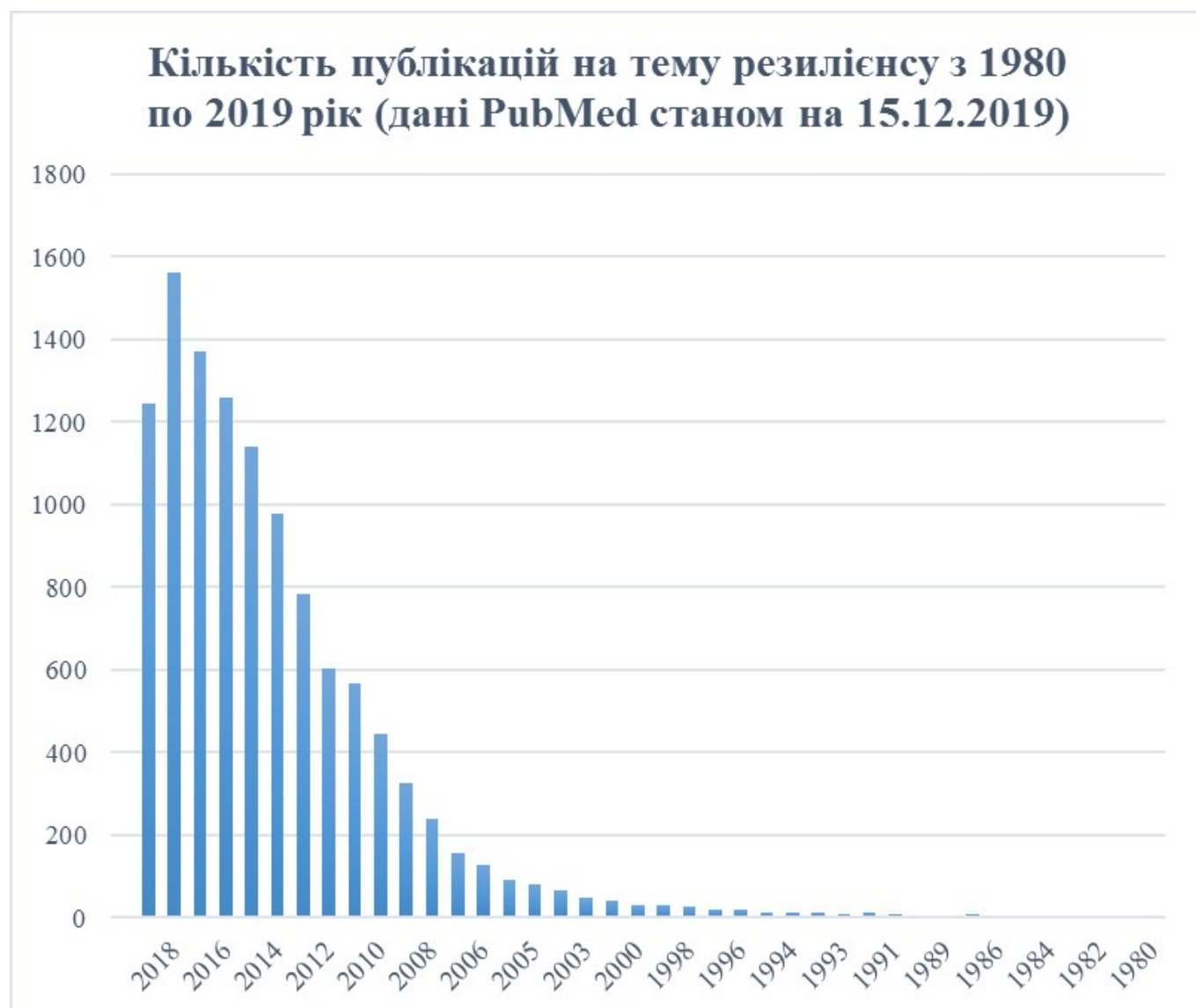
Conclusions. Based on the analysis and synthesis of information, we propose to define resilience as an adaptive dynamic process of returning to initial psychosocial functioning after a period of maladaptive functioning due to the disorganizing effect of psycho-traumatic factors. We recommend to clearly differentiate resilience with stress-resistance, hardiness, coping, and post-traumatic growth, and not use these terms as synonyms for resilience, for accurate operationalization and avoidance of terminological confusion.

Актуальність

Останніми роками спостерігається стрімка актуалізація досліджень, що стосуються резилієнсу (англ. resilience). Резилієнс досліджують вчені в рамках багатьох дисциплін, в тому числі біології, медицини, психології [1]. Присутня потреба в розвитку резилієнсу у фахівців різних галузей охорони здоров'я – внутрішньої медицини, радіотерапії, фізіотерапії, психології, парамедицини [2]. Визначення резилієнсу пропонується включати або розглядати в рамках міжнародних класифікаторів (МКФ, NANDA-I, ICNP) [1,3]. Про надзвичайну актуальність даної теми протягом останніх десяти років свідчить різке збільшення кількості публікацій з 2009 року (рис.1). В Україні різке зростання кількості досліджень з теми успішного подолання негативних наслідків травматичного досвіду відзначається з 2017 року [4], та спричинене

перш за все бойовими діями на Сході України, внутрішнім переміщенням осіб з Донецької, Луганської областей, Автономної Республіки Крим. У світі підвищення інтересу до резилієнсу відбулося після Операцій військ США в Іраку та Афганістані, терористичного акту 9/11 в Нью-Йорку, вибухів в Парижі [5].

Рисунок 1. Кількість публікацій на тему резилієнсу з 1980 по 2019 рік (пошук за ключовими словами «psychological resilience» у PubMed станом на 15 грудня 2019)

Збільшення кількості досліджень резилієнсу останніми роками супроводжується переоцінкою його концепту, тому українські та зарубіжні дослідники відзначають появу проблеми єдиного розуміння резилієнсу [6-9]. Наразі поняття «resilience» не є сталим та остаточно визначеним, в різних теоретичних підходах воно має різні визначення та складові компоненти [10, 11]. Поява розбіжностей в його розумінні та тлумаченні призвело до існування багатьох підходів до концептуалізації поняття «резилієнс» та термінологічної плутанини.

Кількість публікацій, присвячених аналізу термінологічного змісту поняття «резилієнс», наразі є на порядок меншою, але неухильно зростає разом зі збільшенням загальної кількості досліджень, що стосуються резилієнсу **Рис. 2**. Наслідком відсутності єдиного підходу до розуміння концепту резилієнсу є труднощі в порівнянні результатів досліджень, ускладнення об'єктивної оцінки даного явища та проведення подальших досліджень [7, 8]. Чітке та

однозначне визначення резилієнсу необхідне для того, щоб різні дослідники, вивчаючи цей феномен в різних галузях медицини та психології, були впевнені, що вивчають одне й те ж явище, для уникнення розбіжностей в операціоналізації та можливості порівняння між собою результатів досліджень для отримання надійних висновків.

Рисунок 2. Кількість публікацій на тему визначення резилієнсу з 1980 по 2019 рік (пошук за ключовими словами «resilience definition» у PubMed станом на 15 грудня 2019)

Існує низка англійських досліджень із фундаментальним аналізом накопичених визначень та концептуальних проблем резилієнсу, проте аналізу накопиченого за останні роки масиву україномовної наукової літератури, яка стосується резилієнсу, ще не було зроблено. Розбіжність поглядів дослідників щодо визначення резилієнсу доповнюється проблемою, характерною для україномовної наукової літератури - складністю коректного перекладу та використання термінів, які стосуються англійського поняття «resilience», українською мовою, що пов'язано із вже зазначеною загальною проблемою визначення, а також відсутністю в українській мові зручного та милозвучного змістовного україномовного відповідника [9, 10,

12].

Тому наразі в україномовній літературі термін «resilience» перекладають як «стресостійкість», «життєстійкість», «життєздатність», «стійкість до травми», «психологічна пружність», «психологічна стійкість», що погіршує проблему дефініції та спричиняє термінологічну плутанину [12, 13, 14]. Наукові статті переважно констатують цю проблему, лишаючи її невирішеною. Залишається невизначеність застосування термінологічного змісту резилієнсу з іншими термінами – резилієнтністю, стресостійкістю, копінгом, життєстійкістю, посттравматичним зростанням.

Чітке термінологічне визначення резилієнсу та розмежування з близькими за значенням поняттями постає необхідною передумовою подальших досліджень щодо його надійної та достовірної оцінки й розробки нових підходів до терапії.

Мета

Систематизувати та порівняти представлені в українській та зарубіжній науковій літературі за останні роки підходи до концептуалізації поняття «резилієнс» і його розмежування з іншими термінами, та запропонувати рекомендації щодо подальших досліджень резилієнсу.

Матеріали і методи

Було проведено якісний та кількісний контент-аналіз наукової україномовної та англійської літератури, опублікованої за період з 2016 по 15 грудня 2019 р., в якій викладено різні підходи до тлумачення поняття резилієнсу. Пошук відбувався із використанням баз даних PubMed та Google Scholar.

Для можливості порівняння україномовної літератури з останніми напрацюваннями світових дослідників щодо визначення резилієнсу було вирішено включити лише оглядові статті, концепт-аналізи, мета-аналізи, систематичні огляди, опубліковані англійською мовою, які ставили за мету аналізувати різні підходи до концептуалізації резилієнсу, представлені в науковій літературі. Критерії включення: 1. Оглядові статті, мета-аналізи, систематичні огляди, концепт-аналізи, які систематизують погляди щодо визначення резилієнсу; 2. Основною метою було дослідити визначення резилієнсу шляхом аналізу вже наявних статей з резилієнсу; 3. Статті присвячені психологічному резилієнсу. Критерії невключення: 1. Неанглійські статті; 2. Інші види статей – оригінальне дослідження, книги, коментарі і т.д.; 3. Вивчався резилієнс поза індивідуальним психологічним рівнем (фізичний резилієнс, резилієнс груп, корпорацій тощо). Пошук англійських статей відбувався по ключовим словам «psychological resilience» AND «definition», опублікованих з 2016 року по 15 грудня 2019 року. Початковий пошук показав 94 статті (91 у Pubmed та 3 у Google Scholar). Після застосування фільтрів «Meta-Analysis, Review, Systematic Reviews, Humans, English» для аналізу залишилось 42 статті, з яких 16 відповідали критеріям включення та увійшли в даний огляд.

Пошук україномовних статей відбувався по ключовим словам «резилієнс», «резилієнтність», «резильєнтність», «психологічна пружність», «резильєнтність», «стійкість до травми», «резилієнс». У зв'язку з відсутністю статей, які б інтегрували підходи до концептуалізації резилієнсу в україномовній літературі, було прийнято рішення проаналізувати усі статті, що містять визначення резилієнсу та/або розмежовують резилієнс із резилієнтністю, стресостійкістю, життєстійкістю, копінгом, посттравматичним зростанням. Критерії включення: 1. Робота містить одне з ключових слів; 2. Робота присвячена психологічному резилієнсу; 3. В роботі присутнє авторське визначення резилієнсу або проводиться розмежування з іншими термінами. Критерій невключення: Вивчався резилієнс поза індивідуальним психологічним рівнем (фізичний резилієнс, резилієнс груп, корпорацій тощо). Початковий пошук українською мовою станом на 15.12.2019 показав 107 україномовних

статей (106 у Google Scholar та 1 у PubMed), що містять одне або декілька з ключових слів. Після аналізу вмісту було відхилено статті, що не відповідають критеріям включення, після чого у дане дослідження було включено 41 статтю для аналізу, з яких 35 містили визначення та 6 не містили визначення, проте розмежовували резилієнс з іншими термінами. Аналізувалася думка дослідників щодо природи резилієнсу та його ролі у відповіді організму на стресовий (психотравмуючий) вплив.

Результати

Резилієнс в англomовній оглядовій літературі

Резилієнс - базові особливості

Узагальнення результатів англomовних досліджень представлено в [Таблиці 1](#). Більшість дослідників впевнено стверджує, що резилієнсу передують негативний вплив стресу або психологічна травма. Також дослідники сходяться на тому, що резилієнс належить до категорії позитивної адаптації та пристосування [[1](#), [2](#), [3](#), [5](#), [6](#), [8](#), [15](#), [16](#), [17](#), [18](#), [19](#), [20](#), [21](#), [22](#), [23](#)].

Термінологічний зміст резилієнсу	Кількість досліджень, в яких дане визначення резилієнсу визначається як основне	% від загальної кількості проаналізованих англomовних оглядових досліджень	Дослідники
Позитивна адаптація	10	62,5%	Aburn, G., et al., Cosco T.D., et al., Rudzinski, K., et al., Caldeira, S., & Timmins, F., Stainton, A., et al., Robertson, H. D., et al., Sanderson, B., & Brewer, M., Tan, W. S., et al., Sisto, A., et al., Dulin, A. J., et al.
Відповідь на стрес або травму	9	56,25%	Rice, V., & Liu, B., Dulin, A. J., et al., Aburn, G., et al., Thomas, L. J., & Revell, S. H., Rudzinski, K., et al., Caldeira, S., & Timmins, F., Robertson, H. D., et al., Stainton, A., et al., Sanderson, B., & Brewer, M.
Процес	12	75%	Deshields, T. L., et al., Thomas, L. J., & Revell, S. H., Rice, V., & Liu, B., Rudzinski, K., et al., Ten Hove, J., & Rosenbaum, P., Cosco T.D., et al., Caldeira, S., & Timmins, F., Robertson, H. D., et al., Stainton, A., et al., Sanderson, B., & Brewer, M., Tan, W. S., et al., Sisto, A., et al.
Особистісна риса, властивість	2	12,5%	Dulin, A. J., et al., Tan, W. S., et al.
Певна здатність	5	31,25%	Caldeira, S., & Timmins, F., Sanderson, B., & Brewer, M., Sisto, A., et al., Aburn, G., et al., Dulin, A. J., et al.
Наслідок	3	18,75%	Chmitorz, A., et al., Deshields, T. L., et al., Tan, W. S., et al.
Стійкість до стресового впливу	4	25%	Rice, V., & Liu, B., Chmitorz, A., et al., Dulin, A. J., et al., Rudzinski, K., et al.
Повернення до	11	68,75%	Deshields, T. L., et al., Rice,

Термінологічний зміст резилієнсу	Кількість досліджень, в яких дане визначення резилієнсу визначається як основне	% від загальної кількості проаналізованих англосовітських оглядових досліджень	Дослідники
попереднього стану, відновлення			V., & Liu, B., Cosco T.D., et al., Chmitorz, A., et al., Aburn, G., et al., Caldeira, S., & Timmins, F., Robertson, H. D., et al., Sanderson, B., & Brewer, M., Tan, W. S., et al., Sisto, A., et al., Rudzinski, K., et al.
Здобуття нових рис та якостей	4	25%	Deshields, T. L., et al., Aburn, G., et al., Sanderson, B., & Brewer, M., Sisto, A., et al.

Таблиця 1. Найчастіші визначення резилієнсу в англосовітській науковій літературі за даними оглядових досліджень

Резилієнс - риса чи процес?

Переважає більшість авторів оглядових досліджень наголошує на процесуальності резилієнсу. Поясненням цьому є те, що з роками відбувся поступовий перехід від більш ранньої концепції резилієнсу як особистісної риси до концепції резилієнсу як динамічного процесу [3, 6]. Відтак наразі можна говорити про певне узгодження наукового положення щодо того, що природа резилієнсу є динамічною, а не статичною [6, 22]. Процес починається з травматичної події та, за визначеннями різних дослідників (напр. Sanderson B., Brewer M.), спрямований на подолання проблеми, повернення до попереднього рівня функціонування або ж посттравматичного зростання [2]. Динамічна концепція резилієнсу передбачає взаємодію між собою захисних факторів та факторів ризику [6, 17]. В основі динамічного процесу лежить або пошук захисних ресурсів для подолання негативних наслідків травми, або ж взаємодія захисних факторів (факторів резилієнсу) та факторів ризику [17, 24]. Захисні фактори – внутрішні та зовнішні ресурси, що взаємодіють з ризиками, позитивно впливаючи на психічний стан та функціонування [17, 2]. Stainton A., et al. стверджують, що захисні фактори можуть бути психологічними, соціальними, нейробіологічними, нейрокогнітивними, генетичними [6]. Вони більшою або меншою мірою притаманні кожній людині та обумовлені її якостями та навколишнім середовищем [15, 21]. Резилієнс дуже залежний від культурального контексту, соціуму, сім'ї [5, 24]. Дослідники сходяться на тому, що резилієнс має розглядатись не лише на індивідуальному, але й на інтерперсональному рівні [20, 24], що залишає в минулому тлумачення резилієнсу лише як індивідуальної риси.

Резилієнс - стійкість, повернення чи зростання?

Траекторія резилієнсу характеризується дослідниками і як (1) стабільне психічне функціонування під час стресового впливу, і як (2) швидке повернення до норми після деструктивної дії психотравмуючих факторів, і як (3) здобуття якісно нових рис та більш успішне функціонування як результат подолання психологічної травми. У більшості оглядів автори дійшли висновку, що резилієнс є поверненням до нормального функціонування, відновленням попереднього стану після певного періоду дезадаптації внаслідок стресового досвіду. Cosco T., et al. зазначають, що такий погляд на природу резилієнсу включає в себе лонгітюдні, динамічні аспекти, відтак є подальшим розвитком більш ранньої статичної моделі резилієнсу [16]. Значно менша кількість дослідників додатково вказують на те, що резилієнс є здобуттям якісно нових рис та властивостей або стійкістю до стресу. У частині оглядів дослідниками було зроблено висновки, що резилієнсу притаманні одразу декілька траекторій (стійкість та повернення до попереднього стану або повернення до попереднього стану та здобуття нових рис). Отже, було запропоновано визначити резилієнс як динамічний процес повернення до початкового стану, що постає фундаментом для подальшого можливого посттравматичного зросту [8]

Розмежування з іншими термінами

В англomовній літературі обговорюється розмежування термінів «стресостійкість» (stress-resistance) та «резилієнс» (resilience), тому що резилієнс операціоналізується як підтримання адаптивного стану або наявність неочікувано низького рівня психологічних проблем у стресових умовах [16]. Багато досліджень присвячені питанням розмежування резилієнсу із стресостійкістю, копінгом, життестійкістю та посттравматичним зростанням [2, 19, 23]. Rice V., Liu B. проводять межу між копінгом та резилієнсом, стверджуючи, що копінг - це активність, спрямована на подолання стресового впливу (що може бути як позитивною, нейтральною чи негативною), в той час як резилієнс є результатом (виключно позитивним) позитивного копінгу, рекомендуючи уникати використання термінів «резилієнс» та «копінг» як взаємозамінних [5]. За даними досліджень, різниця між резилієнтністю («resiliency») та резилієнсом («resilience»), полягає в тому, що термін «резилієнтність» має відноситись до властивостей особистості, а резилієнс - є процесом [16, 17]. Особа може бути більше або менше резилієнтною (resilient) в один період життя, ніж в інший, а резилієнс - більш або менш ефективним процесом [5]. В частині робіт життестійкість використовується як синонім резилієнсу, проте в більш пізніх роботах дослідники розмежовують резилієнс та життестійкість, вважаючи останню захисним фактором резилієнсу [6, 16, 18].

Тлумачення резилієнсу в українській науковій літературі

Україномовний аналог терміну «resilience»

Результати кількісного контент-аналізу 107 досліджень показують, що найчастіше вживаним перекладом терміну «resilience» в україномовній науковій літературі останніх років є поняття «резилієнс» та (меншою мірою) «резилієнтність». Трохи менша кількість дослідників оперує поняттям «психологічна пружність», і значно менша визначає резилієнс як стійкість до травми. Ряд дослідників на позначення англomовного терміну «resilience» використовує декілька українських аналогів одночасно, таким чином додаючи невизначеності в термінологію (Таблиця 2).

Термін	Кількість статей, в яких згадується термін	Загальна кількість статей, в яких згадуються подібні терміни	% статей, в яких згадується термін	Загальний % подібних термінів
"Резилієнс"	42	49	31,3%	36,6%
"Резілієнс"	7		5,2%	
"Резильєнтність"	13	41	9,7%	30,6%
"Резильєнтність"	24		17,9%	
"Резилієнтність"	4		3,0%	
"Психологічна пружність"	33	33	24,6%	24,6%
"Стійкість до травми"	11	11	8,2%	8,2%
Загалом	134*	134*	100%	100%

Таблиця 2. Частота згадування терміну в україномовних дослідженнях * - в ряді статей термін resilience має декілька українських аналогів водночас, що й зумовлює різницю з кількістю статей, яку було проаналізовано (станом на 15.12.2019)

Резилієнс - базові особливості

Серед 107 проаналізованих україномовних робіт 26 авторів чи авторських колективів надають своє визначення терміну «резилієнс» у 35 роботах (узагальнення результатів представлено у Таблиці 3). Дослідники (26/26) погоджуються в тому, що резилієнсу передуює психотравмуючий або стресогенний вплив. Ряд україномовних дослідників використовує поняття «резилієнс» як

опанування, подолання психотравмуючого впливу, не визначаючи, чим є резилієнс по своїй суті – динамічним процесом або рисою особистості, та/або не уточнюючи його траєкторію (стабільність/повернення до початкового стану/здобуття нових рис).

Резилієнс - риса чи процес?

Найчастіше україномовні дослідники визначають резилієнс як певну здатність людини, у трохи меншій кількості досліджень резилієнс визначається як процес. Хамініч О.М. наразі визначає, що в українській науковій літературі однією з найактуальніших проблем постає розбіжність поглядів щодо резилієнсу як особистісної риси або процесу [7]. Частіше, ніж в англомовній літературі, в україномовній літературі зустрічається визначення резилієнсу як особистісної риси чи властивості. Ряд дослідників вважає резилієнс водночас рисою і процесом [9, 25]. Аналіз наведених даних дозволяє нам стверджувати, що ця проблема на даному етапі більшою мірою притаманна україномовній науковій літературі, втім більшість україномовних дослідників схильється до трактування резилієнсу саме як процесу, погоджуючись з твердженнями щодо існування зовнішніх та внутрішніх факторів резилієнсу (динамічна концепція) [9].

Резилієнс - стійкість, повернення чи зростання?

Більшість україномовних авторів визначають резилієнс як певну стійкість до стресового впливу, збереження стабільного функціонування під впливом стресу, протистояння, захист, амортизацію. Деякі дослідники визначають його як (швидке) відновлення, вихід зі стресу, повернення до нормального функціонування. Також ряд україномовних дослідників визначає резилієнс ще й як здобуття певних нових рис та якостей, якісний розвиток після стресового чи психотравмуючого впливу (4, 7, 9, 12, 13, 14, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53).

Термінологічний зміст резилієнсу	Кількість досліджень, де надано визначення (N та % від загальної кількості робіт, де присутнє авторське визначення)	Кількість дослідників, що надали визначення (N та % від загальної кількості авторів)	Дослідники
Позитивна адаптація	16 (45,7%)	10(38,5%)	Кравчук С.Л., Сорока О., Калаур С., Коробка Л. М., Капріцин І.І., Колесник Х.М., Гандзілевська Г.Б., Романчук О.І., та ін., Шевченко О. Т., Хамініч О.М., Гніда Т. Б.
Процес	19 (54,3%)	14 (53,9%)	Кравчук С.Л., Сорока О., Калаур С., Панок, В. Г. та ін., Коробка Л.М, Капріцин І.І., Ткаченко В., Костюкова Н., Гандзілевська Г.Б., Романчук, О.І., та ін., Шевченко, О. Т., Лапіна, М. Д., Лазос Г. П., Когут, О. О., Хамініч О.М., Болотова О.М.
Особистісна риса, властивість	7 (20%)	6 (23,1%)	Кравчук С.Л., О. М. Басенко, Колесник Х.М., Лазос Г. П., Когут О. О., Болотова О.М.
Певна здатність	19 (54,3%)	15 (57,7%)	Кравчук С.Л., Сорока, О. & Калаур С., Мехоношина Х.В., Бойко О.М., Гусак Н. та ін., О. М. Басенко, Марціновська І.П., Гніда Т. Б., Гандзілевська Г.Б., Тарасова Т. В., Каплуненко Я.Ю., Коробка Л.М., Клименко Ж. В., Лазос Г. П., Когут О. О.,

Термінологічний зміст резилієнсу	Кількість досліджень, де надано визначення (N та % від загальної кількості робіт, де присутнє авторське визначення)	Кількість дослідників, що надали визначення (N та % від загальної кількості авторів)	Дослідники
			Безена І. М.
Наслідок	1 (2,9%)	1 (3,8%)	Колесник, Х.М.
Стійкість до стресового впливу	17 (48,6%)	13 (50%)	Кравчук С.Л., Сорока О. & Калаур С., Мехоношина Х.В, Бойко О.М., Гусак Н. та ін., О. М. Басенко, Коробка Л. М., Гніда, Т. Б., Богданов С. та ін. Ткаченко В., Костюкова Н., Гандзілевська Г.Б., Тарасова Т. В., Клименко Ж. В., Сняданко, І. І.
Повернення до попереднього стану, відновлення	14 (40%)	12 (46,2%)	О. М. Басенко, Марціновська І.П., Капріцин І.І., Колесник Х.М., Гандзілевська Г.Б., Каплуненко Я.Ю., Кравчук С. Л., Коробка Л.М., Клименко Ж. В., Лапіна М. Д., Лазос, Г. П., Сняданко, І. І.
Здобуття нових рис та якостей	6 (17,1%)	6 (23,1%)	Сорока О. & Калаур С., Капріцин І.І., Ткаченко В., & Костюкова Н., Колесник Х.М., Гандзілевська Г.Б., Кравчук, С. Л.
Всього	35*(100%)	26 (100%)	

Таблиця 3. Визначення резилієнсу в україномовній науковій літературі *Загальна кількість досліджень. В одному дослідженні могли бути присутні згадки про різні атрибути резилієнсу, що цікавили авторів статті.

Розмежування з іншими термінами

Серед українських дослідників досі точиться дискусія щодо співвідношення понять «стресостійкість» та «резилієнс». Хамініч О.М. відзначає проблему співвідношення україномовного терміну «резильєнтність» (resilience) зі стресостійкістю та життєстійкістю і пропонує використовувати термін «резильєнтність» (resilience) для позначення динамічного процесу в контексті адаптації та саморегуляції [7]. Певні дослідники (напр. Каплуненко Я.Ю. [48]) схильні до розмежування стресостійкості та резилієнсу, визначаючи перше як відновлення після впливу стресу, а друге як опір стресу. Інші дослідники (напр. Гніда Т.Б. [38], Мешко Г.М. та Мешко О.І. [54]) прирівнюють резилієнс до стресостійкості, вважаючи їх синонімами. Романчук О. та ін. перекладають англійський термін «resilience» як «стресостійкість», однак зазначають про труднощі адаптації терміну та відмічають, що резилієнс є процесом, а не рисою особистості, та не зводиться лише до відсутності дистресу в стресовій ситуації [12]. Також відсутня єдина позиція щодо співвідношення резилієнсу та життєстійкості («hardiness»). Ряд україномовних авторів (напр. Семигіна Т.В. [55], Басенко О.М. [44], Гніда Т.Б. [38]) використовує поняття життєстійкості та резилієнсу як синоніми. Навпроти, ряд авторів (напр. Кравчук С.Л. [13, 28], Лапіна М.Д. [40]) розмежує поняття резилієнсу та життєстійкості в україномовній термінології, відносячи життєстійкість до особистісної диспозиції, яка є прогностичним фактором резилієнсу, а самому резилієнсу надаючи процесуальний (поведінковий) характер. Разом з тим українські автори наголошують на існуючій в англійській літературі розбіжності між термінами «resilience» («резилієнс») та «resiliency» («резильєнтність»), коли перше стосується процесу, а друге – особистісної риси [9, 35]. Наприклад, Колесник Х.М. вважає, що резильєнтній людині притаманний високий рівень прояву риси резилієнсу [35]. Але досить часто часто розмежування цих понять в україномовній літературі відсутнє, як і відсутнє розуміння щодо співвідношення резилієнсу та

копінгу. Марціновська І.П. вважає розвинуті адаптивні копінг-стратегії центральним механізмом резилієнсу в ситуації травматичного стресу [46], фактично прирівнюючи резилієнс до адаптивного копінг. Інші дослідники (напр., Тарасова Т.В. [49]) стверджують, що резилієнс є ширшим за копінг поняттям, та означає здатність особистості не просто повертатись до початкового стану, але включає й певний позитивний розвиток особистості. Осьодло В.І., Зубовський Д.С. розмежовують поняття посттравматичного зростання (posttraumatic growth), резилієнсу (resilience) та життестійкості (hardiness) визначаючи перше як якісну трансформацію після травми, а друге та третє як особистісні характеристики, що допомагають більш успішно протистояти негараздам [56, 57]. Лазос Г.П. відзначає довільне оперування дослідниками поняттям «посттравматичне зростання» та ототожнення його з іншими, зокрема «резилієнтністю» (резилієнсом), але віддає резилієнтності відіграє найважливішу роль у посттравматичному зростанні [42, 58].

Дискусія

Таким чином, існують як розбіжні, так і спільні моменти у термінологічному змісті резилієнсу, представленому в україномовній літературі, та останніми світовими тенденціями щодо дефініції даного концепту. Як в англійській, так і в україномовній літературі резилієнс відноситься до категорії адаптації, йому передують травматична подія або стресовий вплив. Також в україномовній науковій літературі переважає визначення резилієнсу як динамічного процесу, що відповідає останнім світовим тенденціям щодо концептуалізації резилієнсу. Тлумачення резилієнсу як динамічного процесу відкриває дорогу новим способам операціоналізації резилієнсу, сконцентрованим на його маніфестації та перебігу протягом часу, адже наразі існує брак емпіричних досліджень, в яких резилієнс є динамічним процесом [6, 17]. Разом з тим, в україномовній літературі траєкторія резилієнсу тлумачиться переважно як стійкість до стресу, підтримання нормального функціонування в умовах психотравмуючого впливу, в той час як в останні роки в англійській літературі значно переважає концептуалізація резилієнсу як повернення до попереднього рівня функціонування, швидкого відновлення. Деякі дослідники не знайшли зв'язку між резилієнсом та аверсивним досвідом (сумарною кількістю травматичних подій за життя) [59], що може бути аргументом проти тлумачення резилієнсу як певного позитивного наслідку психотравмуючого впливу.

Резилієнс визначають і як (1) здобуття нових ознак після психологічної травми, так і як (2) процес відновлення чи (3) збереження психологічного функціонування, таким чином, ймовірно, поєднуючи під одним терміном різні феномени. Відтак актуальною для україномовної та англійської літератури в останні роки є проблема розмежування близьких за значенням термінів: резилієнсу та стресостійкості, життестійкості, посттравматичного зростання, копінг. Якщо раніше поняття «стресостійкості» (stress-resistance) та «резилієнсу» (resilience) мали приблизно однаковий зміст через тлумачення резилієнсу як особистісної риси, то в останні роки багато дослідників розділяють їх, стверджуючи що стресостійкість – це механізми, які попереджають перехід від адаптивних реакцій на стрес до неадаптивних, в той час як резилієнс – це механізми та процеси, що прискорюють повернення до початкового стану вже після певного періоду дезадаптивного реагування [30, 60, 61]. Тобто, відмінність полягає у здатності зберігати стабільне функціонування в умовах стресу (стресостійкість) проти швидкого відновлення балансу після тимчасового переходу до дезадаптивного стану (резилієнс) [60]. Так як стресостійкість та резилієнс можуть бути не одним і тим же, їхні структура та механізми також можуть бути різними, що потребує їх подальшого дослідження як окремих конструктів [60]. Таким чином, концепція резилієнсу відступає від пошуку особистісних захисних рис, розвиток яких міг би попередити негативну реакцію на стрес, та робить акцент на вивченні динамічних процесів, які сприяють успішному подоланню стресової ситуації та сприяють відновленню ресурсів організму, допомагає відповісти на питання, як саме люди успішно адаптуються в умовах надмірного стресу і які механізми, компоненти та етапи лежать в основі цих процесів. Посттравматичне зростання – це процес, в якому внаслідок зіткнення з психотравмуючою подією відбувається позитивний особистісний

розвиток [5]. Деякі характеристики, що сприяють резилієнсу, можуть бути розвиненими та мати захисну дію ще до психологічної травми чи впливу стресу, однак ці характеристики можуть бути розвинені після внаслідок процесу посттравматичного зросту [5]. Резилієнс як процес швидкого повернення до початкового стабільного стану та посттравматичне зростання як процес особистісного розвитку після травми можуть бути різними формами адаптації або різними етапами позитивної адаптації. В україномовній літературі наразі немає чіткого розмежування термінів «резилієнс» та «резилієнтність» на противагу такому в англійській літературі, в якій відбуваються спроби розмежування цих понять як властивості особистості та процесу [16,17]. Використання поняття «резилієнтність» для позначення певних властивостей особистості, що є факторами резилієнсу, чи певної точки фіксації резилієнсу в момент часу, а «резилієнс» – для позначення процесуальної, динамічної сторони питання може сприяти кращому розмежуванню цих конструктів. Так само ми підтримуємо думку ряду авторів, що вважають життєстійкість пов'язаною з резилієнсом, однак не тотожною йому. Життєстійкість є характеристикою особистості, що може сприяти розвитку резилієнсу, будучи одним із захисних факторів (факторів резилієнсу) [6, 27, 62]. Однак, при такому тлумаченні виникає питання розмежування життєстійкості та резилієнтності, що в подальшому потребує вирішення.

Обмеження

В даному дослідженні було проаналізовано виключно англійськомовні та україномовні наукові дослідження. Аналізувалися роботи, індексовані в PubMed та Google Scholar, та не аналізувалися роботи, представлені в інших базах. У дослідження могли бути не включеними роботи, в яких йде мова про резилієнс, однак автори називають його інакше, ніж словами, що були використані при пошуку. При аналізі досліджень іншими мовами, використанні досліджень, опублікованих раніше 2016 року, індексованих в інших базах та застосування інших методологій пошуку досліджень може доповнити отримані авторами результати.

Висновок

Таким чином, базуючись на проведеному аналізі та синтезі інформації, ми пропонуємо визначати резилієнс як адаптивний динамічний процес повернення до початкового психосоціального функціонування після періоду дезадаптивного функціонування внаслідок дезорганізуючої дії психотравмуючих факторів. Ми рекомендуємо чітко розмежовувати резилієнс зі стресостійкістю, життєстійкістю, копінгом та посттравматичним зростанням і не вживати їх як синоніми резилієнсу для точної операціоналізації і уникнення термінологічної плутанини. Копінг та життєстійкість можливо визначати як фактори резилієнсу, що можуть якісно змінювати цей процес, прискорювати його чи сповільнювати. Стресостійкість є властивістю особистості, що перешкоджає руйнівному впливу стресу, а резилієнс є процесом повернення до початкового стану вже після початку руйнівної дії стресу. Резилієнтність можна визначати певну статичну точку, яка характеризує особу в той чи інший момент перебігу процесу резилієнсу, або як властивість, що описує її потенційну здатність до швидкого відновлення після стресу. Посттравматичне зростання як процес здобуття якісно нових позитивних рис та властивостей є можливим результатом зіткнення з психотравмуючим впливом; вивчення його взаємовідношення з резилієнсом (чи є це різні форми або різні етапи адаптації) потребує подальших емпіричних досліджень.

Перспективи подальших досліджень

Подальші дослідження можуть бути сконцентровані на пошуках операціоналізації резилієнсу за умови визначення його як динамічного процесу, дослідженні структурних компонентів, розвиткові процесуальних моделей резилієнсу та їх імплементації в клінічну практику в областях психіатрії, медичної психології, психотерапії. Важливим фокусом подальших

досліджень може стати емпіричне доведення того, що резилієнс – це процес, а не статична риса, визначення його етапів та особливостей перебігу. Також важливим є продовження розмежування резилієнсу з іншими термінами та вивчення взаємозв'язків між ними.

References

1. Caldeira S, Timmins F. Resilience: synthesis of concept analyses and contribution to nursing classifications. *Int Nurs Rev.* 2016; 63(2):191-9. [DOI](#)
2. Sanderson B, Brewer M. What do we know about student resilience in health professional education? A scoping review of the literature. *Nurse Educ Today.* 2017; 58:65-71. [DOI](#)
3. ten Hove J, Rosenbaum P. The concept of resilience in childhood disability: Does the International Classification of Functioning, Disability and Health help us?. *Child Care Health Dev.* 2018; 44(5):730-5. [DOI](#)
4. Husak N, Chernobrovkina V, Chernobrovkin V, Maksymenko A, Bohdanov S, Boiko O. Psykhosotsialna Pidtrymka v Umovakh Nadzvychnykh Sytuatsii: Pidkhdid Rezyliens. Kyiv: Natsionalnyy universytet «Kyjevo-Mohylyanska akademiya»; 2017.
5. Rice V, Liu B. Personal resilience and coping with implications for work. *Part I: A review Work.* 2016; 54(2):325-33. [DOI](#)
6. Stainton A, Chisholm K, Kaiser N et al. Resilience as a multimodal dynamic process. *Early Interv Psychiatry.* 2018; 13(4):725-32. [DOI](#)
7. Khaminich O. Rezilientnist: zhyttiestikist, zhyttiezdatnist abo rezilientnist?. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu Serii: Psykholohichni nauky.* 2016; 6(2):160-5.
8. Sisto A, Vicinanza F, Campanozzi L, Ricci G, Tartaglini D, Tambone V. Towards a Transversal Definition of Psychological Resilience: A Literature Review. *Medicina (B Aires).* 2019; 55(11):745. [DOI](#)
9. Lazos H. Rezilientnist: kontseptualizatsiia poniat, ohliad suchasnykh doslidzhen. *Aktualni problemy psykholohii Tom 3: Konsultatyvna psykholohiia i psykhoterapiia.* 2018; 14:24-64.
10. Neils-Strunjas J, Paul D, Clark A et al. Role of resilience in the rehabilitation of adults with acquired brain injury. *Brain Inj.* 2017; 31(2):131-9. [DOI](#)
11. Reid M, Cooper D, Lu L, Iverson G, Kennedy J. Adversity and Resilience Are Associated with Outcome after Mild Traumatic Brain Injury in Military Service Members. *J Neurotrauma.* 2018; 35(10):1146-55. [DOI](#)
12. Romanchuk O, Klymchuk V, Netliukh H, Horbunova V, Karachevskiy A. Sotsialno-Psykholohichna Pidtrymka Adaptatsii Veteraniv ATO: Posibnyk Dlia Veduchykh Hrup. Lviv: Instytut psykhichnoho zdorovia Ukrainskoho katolytskoho universytetu; 2016.
13. Kravchuk S. Zhyttiestikist ta psykholohichna pruzhnist osobystosti yunatskoho viku yak zapobizhnyky nehatyvnykh naslidkam voiennoho konfliktu. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu Serii «Psykholohichni nauky».* 2019; 1:142-7.
14. Tkachenko V, Kostiukova N. Do problemy orhanizatsii psykholohichnoi pidhotovky do boiovykh dii v armiakh krain NATO. . 2018:119-126. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy.* 2018; 1(1):119-26.
15. Aburn G, Gott M, Hoare K. What is resilience? An Integrative Review of the empirical literature. *J Adv Nurs.* 2016; 72(5):980-1000. [DOI](#)
16. Cosco T, Kaushal A, Hardy R, Richards M, Kuh D, Stafford M. Operationalising resilience in longitudinal studies: a systematic review of methodological approaches. *J Epidemiol Community Health.* 2016; 71(1):98-104. [DOI](#)
17. Rudzinski K, McDonough P, Gartner R, Strike C. Is there room for resilience? A scoping review and critique of substance use literature and its utilization of the concept of resilience. *Subst Abuse Treat Prev Policy.* 2017; 12(1)[DOI](#)
18. Robertson H, Elliott A, Burton C et al. Resilience of primary healthcare professionals: a systematic review. *Br J Gen Pract.* 2016; 66(647):e423-3. [DOI](#)
19. Tan W, Beatty L, Koczwara B. Do cancer patients use the term resilience? A systematic review of qualitative studies. *Supportive Care in Cancer.* 2018; 27(1):43-56. [DOI](#)

20. Dulin A, Dale S, Earnshaw V et al. Resilience and HIV: a review of the definition and study of resilience. *AIDS Care*. 2018; 30(5):S6-S17. [DOI](#)
21. Thomas L, Revell S. Resilience in nursing students: An integrative review. *Nurse Educ Today*. 2016; 36:457-462. [DOI](#)
22. Deshields T, Heiland M, Kracen A, Dua P. Resilience in adults with cancer: development of a conceptual model. *Psychooncology*. 2015; 25(1):11-18. [DOI](#)
23. Chmitorz A, Kunzler A, Helmreich I et al. Intervention studies to foster resilience – A systematic review and proposal for a resilience framework in future intervention studies. *Clin Psychol Rev*. 2018; 59:78-100. [DOI](#)
24. Foster K, Roche M, Delgado C, Cuzzillo C, Giandinoto J, Furness T. Resilience and mental health nursing: An integrative review of international literature. *Int J Ment Health Nurs*. 2018; 28(1):71-85. [DOI](#)
25. Bolotova O. Rezilientnist yak rysa, rezilientnist yak protses: tretii shliakh, osobystist u kryzovykh umovakh ta krytychnykh sytuatsiiakh zhyttia. Sumy: SumDPU imeni A.S Makarenka; 2019.
26. Kravchuk S. Studying psychological resilience by semantic differential method. *Scientific Bulletin of Kherson State University Series Psychological Sciences*. 2019; 3:22-30. [DOI](#)
27. Kravchuk S. The peculiarities psychological resilience and hardiness of personality as factors of prevention of negative consequences of military conflict. *Psykhologichni vymiry kultury, ekonomiky, upravlinnia : naukovi zhurnal*. 2018; 11:156-164.
28. Kravchuk S. The peculiarities of hardiness as factor of psychological resilience of personality in youthful age in the conditions of military conflict. *Scientific Bulletin of KSU Series Psychological Sciences*. 2018; 1(1):99-105.
29. Kravchuk S. Studying psychological resilience by semantic differential method. *Scientific Bulletin of Kherson State University Series Psychological Sciences*. 2019; 3:22-30. [DOI](#)
30. Soroka O, Kalaur S. The resilience approach in of socio-maladjusted supervisors rehabilitation. *Social work and education*. 2019; 6(1):61-69. [DOI](#)
31. Korobka L. Psykhologichni stratehii yak zasoby realizatsii indyvidualnoi i kolektyvnoi adaptatsii do naslidkiv voiennoho konfliktu. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykhologii*. 2018; 41:46-56.
32. Korobka L. Community adaptation to social changes in consequences of armed conflict: from experiencing trauma to restorative efforts and development. *Scientific Bulletin of Kherson State University Series Psychological Sciences*. 2019; 4:176-182. [DOI](#)
33. Korobka L. Osoblyvosti adaptatsii pedahohichnoi spilnoty do naslidkiv voiennoho konfliktu: sotsialno-psykhologichnyi aspekt. *Problemy politychnoi psykhologii*. 2017; 6:73-83.
34. Kapritysyn I. Potential of cultural-resource recreation of personality in the field of social work. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University Series: «Pedagogy Social Work»*. 2019; 2(45):80-5. [DOI](#)
35. Kolesnyk K. Magisters'ka robota na temu: «Osobystisni osoblyvosti rezylijensu studentiv psychologiv z riznymy koping-strategijamy. Lviv: Ukrainian Catholic University; 2019.
36. Handzilevska H. Psykhologo-akmeologichnyi suprovid vchytelia pochatkovoii shkoly v chas reform. In: *Tekhnologii Profesiinoi Pidhotovky Fakhivtsiv U Suchasnomu Osvitnomu*. Chernivtsi; 2019.
37. Shevchenko O. Features of resilience of future nurses in working with severe somatic patients: value-motivational aspect. *Actual Problems of Psychology*. 2019; 6(16):392-401. [Publisher Full Text](#)
38. Hnida T. Psykhologo-pedahohichni praktyky rozvytku stresostiikosti batkiv, simi yakykh opynyly u skladnykh zhyttievnykh obstavynakh vnaslidok viiskovykh dii. *Ukrainskyi vymir Mizhnarodnyi zbirnyk nauково-pedahohichnykh, metodychnykh statei i materialiv z Ukrainy ta diaspori*. 2019; 16:272-275.
39. Panok V, Tkachuk I, Ostrova V, Lunchenko N, Bondarchuk Y. Scientific and methodological principles of providing psychosocial assistance to children who have been in difficult circumstances as a result of hostilities. *Pedahohika i psykhologhiia*. 2019; 2(103):64-71.
40. Lapina M. Teoretychni aspekty doslidzhennia osobystisnykh resursiv protydyi stresu.

- Mariupol: DVNZ «PDTU»; 2019.
41. Lapina M. Psychological resources of personality in the professional activity of social worker. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*. 2019; 1(1):62-66.
  42. Lazos H. Do problemy rezilientnosti u fakhivtsiv dopomahaiuchykh profesii. *Personal and situational determinants of health*. 2019; 1(1):140-4. [Publisher Full Text](#)
  43. Kohut O. Strukturnyi analiz psykholohichnykh skladovykh stresostiikosti patrolnykh politseiskykh. *Pravovyi chasopys Donbasu*. 2019; 2:158-164.
  44. Basenko O. Psychological features of stress and vitality In children and adolescents in conditions of military conflict. *Theory and practice of modern psychology*. 2019; 5(2):14-19. [DOI](#)
  45. Mekhonoshyna K, Boiko O. Poniattia "rezyliens" u konteksti pidhotovky maibutnykh sotsialnykh pratsivnykiv do profesiinoi diialnosti. *Sotsialna Robota Ta Rozvytok Merezh Sotsialnoi Pidtrymky: Konferentsiia Molodykh Naukovtsiv*. 2019; 1(1):57-60.
  46. Martsinovska I. Ryzyliens pidkhid U psykholoho-pedahohichnii korektsii travmatychnykh TA stresovykh STANIV. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity (pedahohichni nauky)*. 2019; 1(14):205-218. [DOI](#)
  47. Bohdanov S, Hirnyk A, Zaleska O et al. Pidhotovka Vchyteliv Do Rozvytku Zhyttiistiikosti/Stresostiikosti U Ditei V Osvitnikh Navchalnykh Zakladakh. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo Pulsary; 2017.
  48. Kaplunenko Y. Psykholohichna pruzhnist i krykhhkist: ekzystentsiino-analitychnyi pohliad. *Psykhohohiia ta psykhosotsialni interventsii : naukovi zhurnal*. 2018; 1:41-45.
  49. Tarasova T. Rezyliientnist yak zdatnist pidlitkiv urazlyvykh katehorii do stvorennia pozytyvnoho obrazu vlasnoho «ia», Suchasnyi Vykhovnyi Protses: Sutnist Ta Innovatsiinyi Potentsial. Ivano-Frankivsk: NAIR; 2017.
  50. Korobka L. Adaptatsiia osoby do kryzovykh umov yak mozhlyvist dlia zrostannia ta pozytyvnykh zmin, In: Aktualni Problemy Psykholohichnoi Ta Sotsialnoi Adaptatsii V Umovakh Kryzovoho Suspilstva. Irpin: Universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy; 2017.
  51. Klymenko Z. Formuvannia psykholohichnoi pruzhnosti osobystosti zasobamy khudozhnoi literatury. *Vsesvitnia literatura v shkolakh Ukrainy*. 2016; 4:2-5.
  52. Bezena I. Vchytel ta shkoliar: pedahohika indyvidualnosti u osvitnomu postupi cherez vzaiemnu doviru. *Naukovi zapysky Serii: Pedahohichni nauky*. 2019; 183:55-60.
  53. Sniadanko I. Doslidzhennia osoblyvostei formuvannia tolerantnoi do zmin orhanizatsiinoi kultury vyshchoho navchalnoho zakladu. *Problemy suchasnoi psykholohii*. 2018; 2:123-129. [DOI](#)
  54. Meshko H, Meshko O. Formuvannia profesiinoi stresostiikosti maibutnykh kerivnykiv zakladiv osvity na etapi mahisterskoi pidhotovky, In: Eoretyko-Metodolohichni Osnovy Rozvytku Osvity Ta Upravlinskoi Dijalnosti. Kherson: Khersonska akademiia neperervnoi osvity; 2019.
  55. Semyhina T. Chomu sotsialna robota nabuvaie zelenoho koloru?. *Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu*. 2018; 2:11-27.
  56. Osodlo V, Zubovskyi D. Sutnist ta zmist fenomenu posttravmatychnoho zrostannia osobystosti. Kyiv: Problemy Profesiinoho Stanovlennia Osobystosti; 2018.
  57. Zubovskyi D. Dysertacija na temu "Osobystisne zrostannia uchasnykiv ato u posttravmatychnyi period". Kyiv: The National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi; 2019. [Publisher Full Text](#)
  58. Lazos H. Posttravmatyчне zrostannia: teoretychni modeli, novi perspektyvy dlia praktyky. *Aktualni problemy psykholohii*. 2016; 1(45):120-127.
  59. Reid M, Cooper D, Lu L, Iverson G, Kennedy J. Adversity and Resilience Are Associated with Outcome after Mild Traumatic Brain Injury in Military Service Members. *J Neurotrauma*. 2018; 35(10):1146-1155. [DOI](#)
  60. Miller B, Seals D, Hamilton K. A viewpoint on considering physiological principles to study stress resistance and resilience with aging. *Ageing Res Rev*. 2017; 38:1-5. [DOI](#)
  61. Rose E, Picci G, Fishbein D. Neurocognitive Precursors of Substance Misuse Corresponding to Risk, Resistance, and Resilience Pathways: Implications for Prevention Science. *Front*

Psychiatry. 2019; 10 [DOI](#)

62. Puri R. Does hardiness improve resilience. *International Journal of Engineering Technology Science and Research*. 2016; 3(4):47-49.